

Recuperar el discurs oral a la televisió

Mònica Terribas

- *Els nostres mitjans audiovisuals renuncien progressivament al llenguatge oral en la recerca del control dels missatges i l'exactitud en l'expressió de la informació. Ho fan per mitjà d'estris tecnològics de gran eficàcia com ara el teleprompter, però el preu que han pagat per aconseguir-ho ha estat la deshumanització de la comunicació i un cert engany al receptor. Fem creure que som màquines perfectament informades, perquè som capaços de dir sense equivocar-nos textos que llegim, però l'ús de la tecnologia que ens permet llegir allò que diem per mitjà de la pantalla o d'uns papers ha desdibuixat la nostra capacitat de comunicar-nos de manera espontània i ens ha fet renunciar a una part de l'empatia que podem establir quan, senzillament, expliquem el que passa a la gent, tal com ho fariem als qui ens envolten. Aquest article és una reflexió sobre el preu de recuperar l'oralitat en el llenguatge audiovisual.*

Paraules clau

Discurs audiovisual, qualitat televisiva, incidència de la tecnologia, espontaneïtat, *teleprompter*.

Mònica Terribas

Periodista i directora de *La nit al dia*, i professora titular del Departament de Periodisme i de Comunicació Audiovisual de la Universitat Pompeu Fabra

Aquestes són les reflexions personals d'una experiència que m'ha permès recuperar en un informatiu, *La nit al dia*, una manera de dir la informació que les facilitats tecnològiques han anat modificant. Renunciar a l'ús d'alguna "crossa" tecnològica, com ara el *teleprompter*, m'ha permès recuperar el llenguatge oral que avui, en ràdio i en televisió, viu generalment auxiliat o condicionat per la lletra impresa, prèviament redactada per ser dita, però inevitablement llegida. Aquest no serà, doncs, un article de teoria, sinó una extensió pràctica de les reflexions que en el seu dia ja vaig poder fer en aquests mateixos *Quaderns del CAC* en relació amb el concepte de qualitat que apliquen els directius dels mitjans i que condicionen els missatges també informatius (Terribas, 2002) i a l'*Informe de la comunicació a Catalunya 2003-2004* sobre la lletra petita de com es fabrica la informació televisiva en el context actual i com es tenallen els criteris i l'espontaneïtat (Terribas, 2005).

Quan la tecnologia ens fa perdre humanitat

La pèrdua de l'oralitat en el discurs audiovisual s'explica en termes tecnològics. El cas que plantejem en aquest article mostra com la tecnologia permet una major comoditat i control del que diem a través dels mitjans orals, però també com aquest control i aquesta comoditat ens han retornat, en alguns casos, unes certes barreres comunicatives pròpies de l'era prèvia a l'existència de la ràdio, és a dir, la distància creada per un llenguatge pensat per ser llegit i no per ser dit.

Un dels grans valors de l'anomenada era Marconi, amb l'aparició de la ràdio, va ser recuperar l'oralitat i democratitzar l'accés universal a la comunicació. Aquelles persones que se sentien alienes a la dinàmica de la lletra impresa, amb la ràdio i, posteriorment, amb la televisió, recuperaven una eina de comunicació que els permetia participar del

món. No els calia saber llegir i escriure; escoltaven. El valor d'escoltar i d'entendre, de descodificar ràpidament el llenguatge oral, de carrer, les informacions, les notícies, els comentaris, els feien partícips d'una realitat que fins aleshores quedava reclosa en els diaris o en els llibres, d'accés no del tot gratuït i, sobretot, amb implicacions de culturalització i d'alfabetització que inevitablement podien generar resistències o incomoditats. Aquest valor democratitzador de la ràdio i de la televisió va ser la causa del gran *boom* dels mitjans audiovisuals i del fet que fins a dia d'avui siguin massivament seguits, mentre que la premsa manté percentatges de difusió molt inferiors. El llenguatge directe de la ràdio i de la televisió fa possible que l'esforç de descodificació dels missatges sigui inferior al que implica la lectura d'un diari. Per això, resulta paradoxal que quan la tecnologia ha permès introduir millores, hagin convergit a crear noves distàncies entre el discurs oral i els receptors.

Aquest seria el cas del *teleprompter* –màquina incrustada a la càmera que permet llegir per mitjà d'un vidre un text prèviament escrit sense desviar la mirada de l'ull de l'objectiu. Aquesta eina, en la ràdio es tradueix, senzillament, a tenir papers davant i renunciar a confiar en les pautes que et dóna el cervell. Vivim en un món en què ens col·loquem permanentment coixins per caure sobre tou. La tecnologia ens ho permet i és legítim fer-ne ús i, fins i tot necessari, per ser exactes, per ser precisos, per dir el que volem dir, per no equivocar-nos. Però hem d'admetre que la recerca de la perfecció, de l'exactitud, sovint ens fa perdre la naturalitat amb què el cervell i les emocions es connecten per explicar les coses als qui ens envolten i, en conseqüència, ens fa perdre també la humanitat de l'error, construint alhora una falsa imatge de perfecció que no correspon a la realitat. Els qui compartim l'ofici de fer arribar informacions a la societat, li fem creure el nostre domini absolut sobre tot, un *background* que no es correspon amb la formació que tenim, com també una seguretat impostada. La tecnologia aconsegueix desdibuixar la personalitat amb totes les seves fortaleces i debilitats. D'alguna manera, homogeneïtzada i fa

asèptica la persona que, ajudada per la crossa del vidre imprès, trasllada a la societat un discurs pensat ja amb la seguretat que serà llegit. Sense desmerèixer els molts avantatges que permet el *teleprompter*, a l'altra banda de la balança pesen, a criteri meu, dos factors fonamentals: la pèrdua d'empatia de l'emissor amb el receptor i la pèrdua de l'oralitat en l'emissió del missatge.

La pèrdua d'empatia de l'emissor amb el receptor es pot superar per mitjà d'un llenguatge no verbal, sovint artificial, estudiat, de gestos i de mirades. Però la clau és en la manera en què diem les informacions, en com abordem el discurs en cada moment, en funció de l'última informació o imatge que hem vist. Alhora, l'empatia sorgeix de la recerca de la mirada a l'ull de la càmera, on inevitablement trobem un text amb línies escrites que es llegeixen d'esquerra a dreta i de dalt a baix, que frenen aquesta recerca de l'altre a l'altra banda de la càmera. Tornarem sobre aquest punt.

La pèrdua de l'oralitat en l'emissió del missatge és evident. L'exercici és simple. Es tracta de suprimir el *teleprompter* en l'emissió d'un informatiu i veure de quina manera tan diferent s'estructuraria el discurs periodístic per ser dit, per ser explicat, sense la cuirassa de la lletra impresa. Hi ha recursos orals que fomenten la comprensió, l'èmfasi, molt difícils de preveure en el llenguatge escrit. Això sí, també és cert que, en el discurs oral sense xarxes, el cervell fabrica espais per al pensament que sovint resulten incòmodes per qui els escolta i ja no està avesat a fer-ho.¹

Aquestes dues pèrdues són les raons principals que van dur-me a renunciar a un dels coixins més flonjos de la televisió moderna, aquell en què la feina d'escriptura prèvia et permet la recreació en les formes de presentació, de seducció, sense que el cervell hagi d'ocupar-se amb la mateixa intensitat del que es diu, perquè prèviament ha estat escrit. I aquesta que comença a continuació és una de tantes possibles històries sobre l'experiència de voler recuperar el llenguatge oral per mantenir la màxima oportunitat d'empatia amb l'emissor i la màxima connexió entre el cervell i les emocions en el moment de dir i d'interpretar la realitat.

1 Recentment, un espectador de *La nit al dia* va adreçar un correu electrònic al programa irat, indignat, perquè la conductora fa de manera involuntària ús d'"a, a..." dubitatiu abans de començar algunes frases. Aquest recurs lleig (que permet al cervell buscar les paraules adequades) és poc freqüent en el llenguatge oral formal dels mitjans, perquè s'ha perdut en estar basat, essencialment, en la lectura de les pantalles. Quan parlem, tots fabriquem crosses per pensar, paraules oasi que ens permeten articular el discurs, però en un entorn en què aquest discurs és llegit, aquesta característica de l'oralitat desapareix i, quan existeix, sorprèn i fins i tot molesta.

Recuperar el control espontani del discurs

Quan el qui en aquell moment era director de TVC, Joan Oliver, em va proposar fer un informatiu al 33, vaig expressar-li el meu desig de renunciar al *teleprompter*, decisió que ell va compartir de seguida perquè ho havia aplicat també en la seva etapa com a director i conductor del magazín de matí *Bon dia, Catalunya*. Era delicat, però, treballar sense *teleprompter* en un informatiu. La dinàmica de control de temps havia dut a fer-ne un ús sistemàtic, però vaig tenir la sort de comptar des de l'inici amb la convicció, la coincidència i la complicitat de qui aleshores va dirigir *La nit al dia* i ara és la cap d'informatius, Rosa Marqueta. Aquest no és un detall banal: la dinàmica quotidiana dels informatius ha generat la dependència d'aquest instrument que permet, d'una banda, el control col·lectiu del discurs informatiu, prèviament escrit i revisat i, d'altra, la seguretat que els conductors dels espais no depenguin exclusivament o en el moment d'emetre la informació de les seves habilitats discursives i del seu *background* sobre les notícies. És per això que la renúncia a un instrument que permet aquesta doble seguretat de control de continguts i de precisió en l'emissió resultava arriscada i, si més no, incòmoda, perquè representava trencar un hàbit adquirit i no qüestionat fins aleshores. És més, d'ençà de l'existència del *teleprompter*, la gran majoria d'espais de televisió en fan ús, siguin o no informatius. Jo havia viscut en experiències televisives anteriors la utilitat del *teleprompter* quan l'exactitud del discurs duia a l'excel·lència en la finalitat (el cas de Miquel Calçada, *Mikimoto*, al *Persones humanes* sempre m'ha semblat l'exemple més efectiu i que ha creat escola en formats posteriors). El *teleprompter* és un estri extraordinàriament útil també per quadrar els temps respecte de posades en escena delicades. Un exemple, Joaquim M. Puyal, a *Un tomb per la vida* només en feia ús per anar a publicitat i quadrar el discurs amb la música. I valuós, naturalment, en un informatiu, on quadrar el temps atorgat per l'escaleta resulta fonamental, i no és acceptable que la introducció a una notícia pugui durar entre 20 segons i 1 minut en funció de la inspiració del conductor. Així doncs, que quedi clar que la renúncia al *teleprompter* no és la negació de la seva utilitat, sinó la voluntat de recuperar l'oralitat en un espai on la quadratura del temps no és imprescindible i el pes de la comunicació entre l'emissor i el receptor, és a dir, el pes de

l'empatia, al meu entendre, resulta fonamental en un espai d'informació i de complementació nocturn que no ha de respondre en cap cas a una actitud maquinal o automatitzada.

Així doncs, tot i que la renúncia a aquest estri no era res extraordinari, resultava com a mínim xocant per a algunes persones de la redacció que tenen el *teleprompter* com a una eina per poder garantir també un consens en els criteris d'explicació de les notícies. Alhora, la renúncia al *teleprompter* implicava, en part, la pèrdua de control de contingut i la pèrdua de garanties de perfecció, de precisió i de seguretat en el dir, un risc que estàvem disposats a córrer per aconseguir una fita per a mi sempre més valuosa: la comunicació sense barreres amb el receptor. El que sabem, s'expressa; el que dubtem, aflora; quan ens equivoquem, ho reconeixem. L'oralitat sense vidre trasllada el coneixement real, amb les debilitats pròpies del discurs de cadascú i aquest, per a mi, era un valor i encara ho és.

La decisió de renunciar-hi era senzillament, doncs, la voluntat de recuperar el control espontani de la manera de comunicar la informació i el llenguatge oral en la forma en què surt del cervell. Representava també un repte personal, perquè obliga a assumir la informació amb més context i amb més dades per poder improvisar, si cal, en cada moment el discurs que la notícia demana i, per tant, a la llarga, nodreix el cervell, l'alimenta, exercita el múscul i això, diuen els metges, resulta saludable.

El consens necessari del discurs

El *teleprompter* ha facilitat la feina dels professionals per motius diversos, però el primer factor en el conjunt dels seus avantatges és que va permetre consensuar un discurs. Va dotar el conjunt de la feina comunicativa d'una coherència que permetia consensuar la manera en què expliquem a l'audiència cada notícia. Amb l'ànim de no voler renunciar a aquest avantatge, *La nit al dia* té en la seva escaleta —eina de treball on consta l'ordre i el contingut de la informació amb les durades, el text i les precisions de realització— el text prèviament escrit per qui és responsable de conduir tot el programa o bé una part, allò que creiem que hem de dir de la notícia. Aquests continguts són a l'abast de tota la redacció perquè tothom pugui saber i precisar el contingut, si cal, però durant el directe, aquestes

són notes de referència que no es reproduïen exactament. Quan s'encén el pilot de la càmera, la notícia surt del cervell amb més o menys fidelitat al text, però, sobretot, amb el llenguatge espontani, el llenguatge no verbal –gestualitat, posició, rictus– que ens seria propi si ho expliquéssim a una persona que tinguéssim al davant. Aquesta absència del vidre interposat amb lletres permet fer aquest exercici espontani de partir pràcticament de zero per traslladar la informació a qui ens mira, havent-ne reflexionat i consensuat prèviament el contingut (dades, noms, càrrecs, ordre, absència de qualificacions, etc.) per mantenir el rigor i la distància pròpies d'un informatiu. Per tant, permet recuperar l'espontaneïtat en la manera de dir la informació, però, això sí, mantenint l'exigible consens amb la resta dels companys –que deleguen en els qui tenim la responsabilitat en certs moments d'explicar les notícies– per acordar criteris comuns que ens en facin a tots corresponsables.

La xarxa de seguretat radica en què el conductor, en aquest cas, ha pogut discutir els conceptes bàsics, les informacions que es diran a l'espectador amb els especialistes de cada secció (societat i territori, internacional, política, economia, cultura, meteorologia, esports), de manera que han pogut traslladar el seu criteri i el seu parer, cedint-ne la responsabilitat un cop pactats uns mínims imprescindibles perquè tothom se senti còmode amb el contingut, al marge de la forma en què finalment s'acabi traslladant a l'espectador. La improvisació ha de ser en la manera de dir, d'expressar-se, d'accentuar el discurs, no en els conceptes essencials de la notícia i, menys encara, en la qualificació de la notícia, feina dels articulistes d'opinió o dels tertulians. Entrem, doncs, en les particularitats a què ens aboca l'absència del *teleprompter* i la recuperació de l'oralitat.

La gestualitat

Llegir no és el mateix que explicar. El cervell llegeix de manera lineal, d'esquerra a dreta i de dalt a baix, i explica, narra, mirant als ulls dels altres o a l'ull de la càmera. Són accions diferents, tot i que moltes vegades, l'acte de llegir

directament allò que està escrit a la pantalla de la càmera resulta imperceptible per la gent que ens mira, però no per a qui ho fa, i aquest és el punt clau. Qui llegeix, llegeix, i qui explica o narra, explica o narra. I n'és del tot conscient, de la diferència, perquè la persona que sap que llegeix, s'oblida del seu cos o, si no se n'oblida, aplica moviments amb les mans i els braços, fins i tot amb els músculs de la cara, que es converteixen en crosses sistemàtiques, no espontànies, perquè l'acció de llegir no exigeix gestualitat si no és una lectura dramatitzada. Com n'és de diferent un actor o una actriu quan interpreta un text de quan simplement el declama o el llegeix a dalt d'un escenari. No pot apartar la vista dels papers, per bé que els interpreti, i el seu cap està pendent de la lectura, que en frena la interpretació o la refreda. Passa una cosa similar, a diferent escala, amb els professionals que llegeixen el *teleprompter* quan condueixen un informatiu o, fins i tot, quan fan un programa que no ho és però en què, com dèiem abans, fan ús d'aquest instrument.

Amb el *teleprompter*, hem perdut també la gestualitat, la naturalitat i la capacitat de comunicació del llenguatge del cos, que també comunica i contribueix a construir lligams (o a destruir-los). Les notícies ens poden tensar, ens poden relaxar, ens poden generar més o menys intensitat que sovint s'expressa a través de les mans, de la posició del cos. El nostre cos és un estri de comunicació essencial en la televisió. Interposant una taula entremig, en talleu la meitat de la capacitat expressiva. Quan el sotmetem a l'activitat de llegir, qualsevol gest que acompanya la veu forma part d'una coreografia facial tot sovint assajada i controlada, perquè no pot ser espontània, atès que el cervell està pendent d'una altra activitat.²

Sense ser-ne conscients, l'acte de llegir ens ha fet perdre la força que té associat el llenguatge oral, que és també el llenguatge no verbal. Renunciar a llegir implica també ajudar-se del cos per construir el discurs, canviar d'actitud corporal en funció de les notícies, no de manera sistemàtica, sinó de manera espontània, deixant que el cervell coordini els continguts amb la gestualitat per fer-los més sincers.

En general, si observem les actituds dels conductors

2 Els estudis científics i divulgatius del professor Sebastià Serrano sobre el llenguatge no verbal aplicats a aquesta reflexió resulten pertinents, així com les reflexions de Joan Bellés (1999) sobre com donar informació.

davant de les notícies, ens adonarem que els somriures corresponen a les informacions de cultura, esports i meteorologia —si les inclemències del temps no han generat tragèdia. En canvi, mantenen un rictus seriós o asèptic quan la informació és internacional, política, econòmica o social. Els somriures, per a les notícies suposadament menys transcendents. És l'espai de la distensió, encara que quan parlem d'esports estiguem parlant potser d'estafes socials o econòmiques, o quan parlem de cultura, abordem damunt d'un escenari les atrocitats d'un dictador. Són automatismes gestuals que apliquem sense pensar que precisament la gràcia de l'oralitat és que el cervell i el cos es coordinin tots sols per trobar el matís adequat al to o al contingut de la notícia. Si llegim, aquest exercici d'espontaneïtat en el llenguatge gestual no resulta prou sincer.

L'espontaneïtat

Recuperar el discurs oral que prové de la informació prèviament païda o elaborada permet incorporar percepcions, dades recents o sensacions en el moment de dir la notícia. Un exemple que ens passa sovint en un format com *La nit al dia*, on les notícies coincideixen amb la presència de protagonistes al plató i, per tant, rebem de manera automàtica l'impacte en presència seva i, en conseqüència, la seva reacció. Això, sovint altera el resultat o la manera com fem el pas següent. Un exemple: durant la preparació, pensem com serà l'entrada del convidat, estructurarem una presentació en coherència amb els continguts de la notícia precedent, que resulti lògica, i alhora faci sentir integrat (o en alerta si és necessari) qui ens acompanya. Però passa sovint que la persona, estant allà ja preparada per intervenir, parla, s'explica, apunta idees. Un avantatge de confiar en la improvisació del discurs és que permet incorporar sovint aquests comentaris o aquestes idees espontànies també per part dels convidats, que enriqueixen el discurs. Es tracta de confiar en l'altre i, sobretot, en la intuïció d'aquell moment per comunicar amb més franquesa allò que està passant de portes endins, mentre els espectadors no ens veuen. Fer-los-en partícips fa incrementar l'empatia i converteix el plató en una extensió de les cases on, a aquella hora de la nit, és imprescindible construir complicitats per mantenir-nos desperts. Hem de pensar que aquesta mena

d'actituds, efectivament, serien més difícils d'administrar, tot i que no impossibles, en un informatiu de *prime time*, atès que l'hora i els ritmes són diferents.

Les fonts de la informació

La recuperació de l'oralitat per mitjà de la renúncia a la lectura de la pantalla ens obliga a treballar el llenguatge des d'una altra dimensió. Aquí caldria disposar de l'aportació del Departament de Lingüistes de Televisió de Catalunya, que ens farien algunes reflexions sobre com combatre els vicis del llenguatge escrit. Però l'origen d'aquests vicis que traslladem a l'oralitat té una causa clara en la manera com es treballa la informació i es trasllada a través dels mitjans. També en aquest punt trobem una pèrdua de l'oralitat en la recerca de la informació.

Els periodistes hem deixat de parlar quan treballem. Davant d'una pantalla, trobem tot el que necessitem. Quan preparem les informacions, som dependents de fonts ja escrites: les notícies escrites des de les agències, els comunicats de premsa de les institucions, les informacions contingudes en dossiers o en els diaris digitals o impresos. Aquestes són fonts primàries de la informació. Internet i l'accés directe a les dades han permès renunciar també a una font fonamental: el discurs expressat via telèfon o en converses personals. Cada vegada estem menys avesats a buscar confirmacions per mitjà de la veu. Esperem els missatges escrits, la confirmació que no dona feina, que ens arriba. I no despengem telèfons. Vivim de l'escriptura i reprodueïm l'escriptura. També hem de reflexionar sobre aquesta dependència que ens allunya encara una mica més del llenguatge oral. Els periodistes hem deixat de parlar amb els protagonistes de la informació: per mandra, per falta de recursos, per facilitat dels gabinets de comunicació, que ja envien el que ens cal, per precarietats laborals que no ens proveeixen del temps d'informar... Els periodistes parlem poc i, en el fet de deixar de parlar, hem perdut habilitats comunicatives, riquesa de llenguatge, una eina imprescindible de la nostra professió com ho és per a un cuiner una cassola que no s'enganxi.

La conseqüència d'aquesta dependència és, també, l'excés d'ús d'un llenguatge sovint complex, tècnic, que prové directament dels documents que proveeixen els gabinets de

comunicació i que reproduïm mimèticament sense qüestionar-nos-en la intel·ligibilitat. Així, contribuïm encara més a allunyar la senzillesa del llenguatge oral i renunciem a la traducció de les informacions a un llenguatge entenedor.

La conseqüència de tot plegat és que els avenços i les pressions de temps, d'eficàcia i les innovacions tecnològiques ens aboquen a fer, potser de manera inconscient, una renúncia fonamental a l'essència del mitjà audiovisual: l'ús del discurs oral. Hem sotmès les nostres pràctiques professionals als encotillaments automàtics de la lletra impresa, de vegades a la complexitat d'una redacció literària, i això disminueix, sobretot en el terreny de la informació, la nostra empatia i credibilitat. Els automatismes distancien l'espectador i ens convertim en lectors asèptics de dades que provenen de textos escrits en pantalles. La tecnologia ens permet una seguretat que ens adorm el cervell, i el que pot ser pitjor, ens fa perdre l'essència del mitjà: la capacitat de fer sentir a l'altre que expliquem de tu a tu el que toca amb un llenguatge proper, que no ha de fer incompatible l'exactitud i la precisió del cervell amb les emocions i les habilitats de la comunicació humana.

Bibliografia

BELLÉS, J. "Saber donar informació". A: ARTIGAS, R. (coord.) *Habilitats comunicatives. Una reflexió sobre els usos lingüístics*. Barcelona: Eumo Editorial, 1999.

TERRIBAS, M. "El discurs dels executius televisius sobre qualitat en el sector públic i privat". A: *Quaderns del CAC*. Barcelona: Consell de l'Audiovisual de Catalunya, 2002, p. 13-24.

TERRIBAS, M. "La informació en televisió: explicar i interpretar la realitat". A: COROMINAS, M.; DE MORAGAS, M; GUIMERÀ, J. A. (ed.) *Informe sobre la comunicació a Catalunya 2003-2004*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions; Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I; Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; València: Universitat de València. Servei de Publicacions, 2005, p. 265-274.